

RUSYA-İRAN İLİŞKİLERİ FIRSATLAR VE SORUN ALANLARI

“

Her ne kadar Moskova-Tahran bölgesel meseleler üzerinde ilk bakışta ortak hareket ediyor görüntüsü verse de ilişkilerin gerçek mahiyeti daha titiz bir incelemeyi hak etmektedir. Daha geniş bir tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde, Rusya-İran ilişkilerinde fırsat alanları kadar sorun alanlarının da varlığı dikkati çekmektedir.

”

Mustafa Caner

*SETA & Sakarya Üniversitesi
Ortadoğu Enstitüsü*

Rusya'nın Ortadoğu'da ilişkilerinin iyi olduğu ülkelerin başında İran gelmektedir. İkisinin Suriye üzerindeki stratejik ittifakı, aralarındaki çatlakların da çoğu zaman gözden kaçmasına sebep olmaktadır. Her ne kadar Moskova-Tahran bölgesel meseleler üzerinde ilk bakışta ortak hareket ediyor görüntüsü verse de ilişkilerin gerçek mahiyeti daha titiz bir incelemeyi hak etmektedir. Daha geniş bir tarihsel bağlamda

değerlendirildiğinde, Rusya-İran ilişkilerinde fırsat alanları kadar sorun alanlarının da varlığı dikkati çekmektedir. İlişkilerin ileride alacağı şekli öngörebilmek için bu alanların dikkatlerden kaçırılmaması önem arz etmektedir.

Rusya-İran İlişkilerinin Tarihsel Seyri

İran ve Rusya 19. yüzyılda uzun yıllar boyunca savaşmışlardır. Bu savaşların sonucunda İran; Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) gibi anlaşmalarla Kafkasya bölgesindeki çok geniş alanları Rusya'ya kaybetmiştir. 1907'de İngiltere ile anlaşarak İran'ı etki sahalarına (Spheres of Influence) bölen ve ülkenin kuzeyini denetlemeye başlayan Rusya, 1941'de de Nazi tehlikesi gerekçesiyle bilfiil işgalde bulunmuştur. Soğuk Savaş döneminin büyük kısmında karşıt bloklarda yer almalarından ötürü İran ve Rusya ilişkileri gergin seyretilmiştir.

İran İslam Devrimi sonrasında Tahran yönetiminin Washington ile tüm ipleri kopartacak krizler yaşaması, doğal olarak Sovyet Rusya ile İran arasında bir yakınlaşma ihtimalini gündeme getirmiştir.

Ancak 80'lerin ideoloji dozu yüksek atmosferinde "Ne Batı ne Doğu, İslam Cumhuriyeti!" sloganının kılavuzluk ettiği İranlı devrimciler, İran-İrak Savaşı ve Sovyetler Birliği'nin Saddam'a silah sağlaması gibi sebeplerden ötürü Sovyetler ile ilişkileri fazla ilerletememişlerdir. İlişkilerdeki iyileşme ve gelişme, 90'lardan itibaren mümkün olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması, yeni bir dünyanın kurulması, İran-İrak Savaşı'nın sona ermesi ve Humeyni'nin ölümüyle birlikte Rafsancani döneminin pragmatik iklimi, İran'ı Rusya ile iş birliğine daha da yaklaştırmıştır. Bu dönemde silah anlaşmaları ve nükleer enerji konusunda iş birliği başta olmak üzere ikili ilişkileri ileriye taşıyacak adımlar atılmıştır. 2001 yılında İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, İslam Devrimi sonrası Rusya'yı ziyaret eden ilk İran Cumhurbaşkanı olmuştur. Putin dönemiyle birlikte yükselişe geçen proaktif Rus dış siyaseti, İran ile olan ilişkilerin geliştirilmesini gündemine almıştır.

Ancak ilişkilerin geliştiği bu dönemlerde de birtakım pürüzler varlığını devam ettirmiştir. 1995 yılında ABD Başkan Yardımcısı Al Gore ile Rusya Başbakanı Viktor Chernomyrdin arasında imzalanan anlaşma bunlardan biridir. Gore-Chernomyrdin anlaşmasına göre Rusya'nın İran ile olan tüm askeri ilişkilerini ve silah satışlarını sonlandırması gerekmiştir. İran bu anlaşmayla birlikte Rusya'dan hiç beklemediği bir hamle ile karşılaşmıştır. Ancak Putin'in göreve gelmesiyle anlaşma 2000 yılında iptal edilmiştir.

Fakat iki ülke arasındaki krizler bu anlaşmayla sınırlı değildir. 2010 yılında İran'a yönelik Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) tarafından 9 Haziran'da alınan yaptırım kararını Türkiye ve Brezilya Geçici Güvenlik Konseyi üyeleri olarak reddetseler de Rusya olumlu oy kullanmıştır. Bahsi geçen yaptırım kararına binaen, 2007 yılında Rusya ve İran arasında imzalanan 800 milyon dolarlık S-300 anlaşması da tehlikeye girmiş ve Rusya uzun yıllar İran'a S-300 teslimatını gerçekleştirmemiştir. 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşmanın ardından Rusya, bahsi geçen hava savunma sistemlerini İran'a teslim etmiştir. Bu üç örnekte de ABD faktörünün Rusya-İran ilişkilerinde oldukça belirleyici olduğunu görmek mümkündür.

“

Öncelikle Rusya, İran'ı Güney Kafkasya'da bir dengeleyici aktör olarak görmektedir. Kafkasya'daki Sünni İslamcı gruplara karşı İran'ın Şiiliği, bahsi geçen grupları sınırlandırıcı bir unsur olarak telakki edilmektedir.

Rusya-İran ilişkilerini Şekillendiren Parametreler

Rusya'nın İran'a yönelik politikasını şekillendiren birkaç faktör bulunmaktadır. Öncelikle Rusya, İran'ı Güney Kafkasya'da bir dengeleyici aktör olarak görmektedir. Kafkasya'daki Sünni İslamcı gruplara karşı İran'ın Şiiliği, bahsi geçen grupları sınırlandırıcı bir unsur olarak telakki edilmektedir. Bu sebeple

İran'ın bölgede desteklenmesi Rusya açısından önemlidir. Yine İran'ın Azerbaycan siyasetindeki, özellikle Dağlık Karabağ meselesinde, Ermenistan'ın pozisyonuna yakınlığı dikkate alındığında, Rusya'nın Azerbaycan üzerinde bir denetim aracı olarak da İran'dan faydalanmayı düşünmesi olasıdır.

Hem Rusya hem de İran'ın ABD'nin Ortadoğu'da sınırlandırılması yönündeki temayülü dikkate alındığında da aynı doğrultuda çalıştıkları söylenebilir. İran İslam Devrimi sonrasında başlayan bu çıkar ortaklığı, birtakım pürüzlere rağmen bugün de devam etmektedir. ABD'nin Ortadoğu'daki pozisyonu, büyük oranda Rusya ve İran'a rağmen belirlenmektedir. Ancak Rusya, İran'ın aksine ABD ile açık diplomatik ilişki kanallarına sahiptir. ABD hem Rusya'ya hem de İran'a yaptırım uygulasa da İran üzerindeki yaptırımları çok daha serttir. Ayrıca ikilinin BMGK'nın daimi üyeleri olmaları hasebiyle de zaman zaman İran'a yönelik ortak tavır aldıkları bilinmektedir.

Suriye İç Savaşı başladığından bu yana, İran'ın tavrı Esad yönetiminin kayıtsız şartsız ayakta tutulması adına gereken tüm askeri, ekonomik ve siyasi desteğin verilmesi yönünde olmuştur. Savaşın başında anlamlı bir fark yaratan bu destek 2015 yılında artık yetmemeye başlamış ve Rusya'dan yardım istenmiştir. Rusya'nın yardıma gelmesiyle Şam yönetimi ayakta kalmayı başarmıştır. Esad'ın iktidarda kalması Rusya ve İran'ın iş birliği sonucu mümkün olmuştur. İran ve Rusya iş birliği, aşağıda açıklanan kimi pürüzlere rağmen

şu an için devam etmektedir. Ancak iki ülke ilişkilerini etkileyen faktörlerden bazıları, çıkar ortaklığından ziyade çıkar çatışmasını da kapsamaktadır.

İran ve İsrail arasındaki varoluşsal çatışma dikkate alındığında, Moskova-Tahran ilişkilerindeki zayıf bir nokta dikkati çekmektedir: Rusya, hiçbir zaman İsrail ile problemli ilişkilere sahip olmak istemiştir. Dolayısıyla her türlü durumda, İran ve Rusya arasındaki iş birliğinin İsrail faktörüne sınırlandırılacağı söylenebilir. Bu durum son zamanlarda Suriye'nin güneyindeki İsrail hava saldırıları bahsinde kendini göstermiştir. Rusya'nın Suriye sahasına askerî olarak angaje olduğu 2015 senesinden bu yana İsrail de gerek Esad güçlerine gerekse İran güçlerine hava saldırıları düzenlemektedir. Bu saldırılar sonucunda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiş, pek çok mühimmat deposu, karargâh, askerî tesis ve havaalanı vurulmuştur. Saldırıların sahadaki sonucu ise İran güçlerinin mevzi kaybı ve Şam çevresindeki kimi bölgelerden çekilmeleri ya da kuvvet eksiltmeleri şeklinde olmuştur. Elbette tüm bu saldırılar Rusya'nın zımni onayıyla gerçekleşmekte ve İsrail uçaklarına karşı Rus hava savunma sistemleri çalışmamaktadır.

“

Rusya, ABD gibi müttefiklik bağları temelinde değil, mevcut vaziyetin sömürülmeye müsait tarafları temelinde hareket eder. Bir diğer ifadeyle, Rusların müttefikleri yoktur, yalnızca geçici stratejik ortakları vardır.

”

Rusya-İran İlişkileri Nereye Gidecek?

Her ne kadar Tahran ve Moskova arasındaki bağlar sağlamış görünümlü verse de önünde sonunda iş birliklerinde derin çatlaklar oluşması kaçınılmazdır. İki taraf da geçici bir iş birliği içerisinde hareket ettiklerinin farkındadır. Suriye üzerinde çıkar birlikleri onları şimdilik bir arada tutsa da Rusya ve İran'ın uzun vadeli Ortadoğu tahayyülleri farklılaşmaktadır. Daha doğrusu, İran'ın uzun boylu jeopolitik hesaplarına karşılık Rusya daha kısa vadeli ve aktüel gündem bağlamında hareket etmektedir. Moskova, Tahran gibi ideolojik katılığın rehberliğinde değil; reel-politik mucibince vaziyet almaktadır. Ayrıca Rusya, ABD gibi müttefiklik bağları temelinde değil, mevcut vaziyetin sömürülmeye müsait tarafları temelinde hareket eder. Bir diğer ifadeyle, Rusların müttefikleri yoktur, yalnızca geçici stratejik ortakları vardır. Üstelik Rusya bir gün bölgeden çekildiğinde, İran'ın elde kalan enkazla yüzleşmek gibi bir muhasebesi de ola-

caktır. Ancak o gün gelmeden de ikilinin pek çok konuda farklılaştıkları söylenebilir.

Öncelikle Suriye'de mevcut Şam yönetiminin ayakta kalması için beraber hareket etmeleri, sıcak çatışmaların büyük oranda sona ermesiyle birlikte Esad üzerinde kimin daha fazla kontrol sahibi olacağı sorunsalıyla bağlantılı olarak yeni problem alanları yaratmıştır. Yeni kurulacak siyasal yapı üzerinde, Irak'taki ABD-İran rekabetine benzer bir rekabetin Rusya-İran arasında yaşanacağı öngörülmektedir. Siyasi nüfuz üzerindeki rekabete ek olarak ekonomik yeniden yapılanma üzerinde de İran-Rus rekabeti göze çarpmaktadır. Yıkılan Suriye şehirlerinin yeniden imarı için inşaat şirketleri bazında bir yarış başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak elbette en önemli kavga, Suriye'de hangi ülkenin ne şekilde bir askerî varlığa sahip olacağı meselesinde düğümlenmektedir. Bu noktada, Rusya'nın İran'ı sınırlandırmak üzere İsrail'in hava saldırılarına sessiz kaldığı düşünülebilir. Böylelikle, İran'ın askerî varlığını eksilterek kendisine daha fazla alan açmaktadır.

Bütün bu faktörler akılda tutulduğunda, artık Rusya-İran iş birliğinde kritik zamanlara yaklaşıldığı göze çarpmaktadır. Üstelik İran'ın ekonomisindeki ağır tablo ve koronavirüs felaketi sebebiyle Rusya'ya karşı daha tavizkâr bir tutum içerisine gireceği de öngörülebilir. Rusya, İran'ın bu hâlimden Suriye bahsinde mutlaka faydalanacaktır. Ayrıca tarihsel örnekler de bize göstermektedir ki iki ülke ilişkilerinde kaybeden taraf genellikle İran olmuştur. ■